

אודות השער השלישי בספר העיבור לראב"ע

שי ואלטר

ספר העיבור של ר' אברהם אבן עזרא הינו אחת היצירות הגדולות ביותר שידע עולם התכונה היהודי. הספר נדפס לראשונה במאה ה-19 ע"י שלמה זלמן חיים הלברשטם (שזח"ה) מחברת "מקיצי נרדמים".

בתחילת הספר מציין הראב"ע שיש בו שלשה שערים :

השער האחד: במולדות ובמאזניהם ובקביעות והפרשיות ובתקופות שמואל ורב אדא וחשבון הגויים.

השער השני: בטעמי כל הכתוב בסדר אחד וסוד העבור.

השער השלישי: בתקופות האמת ועת מחברת המאורות באמת ומתי תראה הלבנה בכל מדינה ומדינה מזרחית ומערבית וצפונית ומתי תקדר הלבנה והשמש וכמה הנקדר מן האלכסון ומן העצם ומדת זמן הקדרות.

למרות שראב"ע מציין 3 שערים, שזח"ה שהדפיס את הספר ע"פ שלשה כתבי יד מאוקספורד לא מצא שער שלישי. ואמנם מקובל היה לחשוב ששער שלישי של הספר לא היה כלל מפני שהמחבר לא כתבו, או מפני שלא הגיע אלינו.

בהקדמתו לספר העיבור כותב שזח"ה בהערה 7:

"הראב"ע יאמר כי יפרש איזה פעמים בשער השלישי ... אך אצלנו לא נמצא השער השלישי, ולא נדע אם הוציא מחשבתו אל הפועל או נאבד".

א"א עקביא במאמרו ב"תרביץ" כ"ו תשי"ז "ספר העבור לר' אברהם אבן עזרא" כותב:

"הספר שיצא בהוצאת 'מקיצי נרדמים' (ליק 1874) מכיל רק את שני השערים הראשונים, ואין איתנו יודע, אם השער השלישי לא נכתב, או שמא נכתב ואבד".

הסקרנות הובילה אותי לנסות ולברר מה עלה בגורלו של השער השלישי של "ספר העיבור".

לשם כך עיינתי בכל תצלומי כתבי היד שברשות המכון לתצלומי כתבי יד עבריים שבספריה הלאומית בירושלים.

בסה"כ ישנם ששה כתבי יד של "ספר העיבור":

- 1) רומא - קזנטינזה 204.6 מספרו במכון - 42 .
- 2) אוקספורד - אורי 438 - 19305 .
- 3) אוקספורד - רגיו 46 - 19306 .
- 4) אוקספורד - מיכל 208 - 21875 .
- 5) מונטיפיורי 420 - 5353 .
- 6) וטיקן אורבינטי 48/2 - 687 .

בכל חמשת כתבי-היד 1-5 לא מצאתי זכר לשער השלישי, אך כשעיינתי בכ"י ותיקן נדהמתי לגלות שאחר השער השני מתחיל השער השלישי:

"השער השלישי קודם שאזכיר תקופת האמת אני צריך לחבר לוחות היתרים והקשות (צריך להיות קשתות, לפי הנראה מהמשך) ואחר כך לוחות נטות השמש לצפון ולדרום ולוחות הצל כי בדעת אלה נוכל להוציא רוחב כל מקום ואי זו שעה ביום ובלילה וחלק השעות וקשת היום ובכמה מעלות יעלה כל מזל ומזל בכל מקום ומקום אחרי כן אחבר לוחות על מקום המאורות ומקום ראשי התלי שצורך התלי שצורך גדול יש לנו אליו בעבור דעת קדרות המאורות".

לאחר הקדמה זו, יש בכתב יד עוד כמה דפים ומופיעות הטבלאות הראשונות שאותם הציג הראב"ע. יש לציין שאיכות כתב היד בחלקו העליון היא גרועה, הכתב הוא דהוי, ואפשר לקרוא בקושי רק חלק מהדברים. אך השער השלישי אינו מסתיים; הוא נקטע באמצעו. בעמוד בו מתחיל השער השלישי מצויינות שתי הערות שוליים שיכולות לסייע לנו לדעת מה עלה בגורל השער השלישי:

הערת שוליים אחת בצד ימין יורדת מלמעלה למטה בסמוך לפיסקה "השער השלישי":

"לא מצאתי יותר".

הערת שוליים נוספת מצוייה בתחתית העמוד:

"השער השלישי
 לא הספיק החכם לבארו
 השם המיוחד ישכימו לעמוד כעמדו
 לראות בטעמו ולבקר בהיכל כבודו
 ולייחד שמו הגדול בהר ועידו
 ולהשים שכינתו בירושלם משכן כבודו אמן סלה".

אחר קטע זה יש עוד שלש שורות שלא הצלחתי לקוראן.
 לפי הכותב בשוליים (כנראה שזה המעתיק) לא הספיק אם כן ראב"ע לסיים את
 השער השלישי של ספרו.

ייתכן שהסיבה שבחמישה מתוך ששת כתבי היד המצויים בידינו נעדר השער
 השלישי, נעוצה בכך שהמעתיקים ויתרו על העתקת השער השלישי שנקטע באמצעו
 והסתפקו בשער הראשון ובשער השני, שהם שלמים, אך מעתיק כתב יד ותיקן (בקטלוג
 במכון לתצלומי כ"י עבריים מוערך שהוא מהמאה הי"ג) לא ויתר על שער זה, למרות
 שאיננו מושלם, וציין בשוליים שהחלק מקוטע.

רבות יש לנו להצטער על כך שהראב"ע לא השלים את השער השלישי, שכן מבטיח
 הראב"ע שיבאר בשער זה את חישובי התקופה האסטרונומית, וליקויי מאורות, ועניין
 נוסף שחשיבותו עולה על אלה: "מתי תראה הלבנה בכל מדינה ומדינה מזרחית
 ומערבית וצפונית".

אם אכן היה משלים הראב"ע חלק זה - ייתכן שכל עולם התכונה היהודי היה נראה
 אחרת. אם היום מתבצעים מחקרים בנושא ראיית הירח המתבססים על שיטת
 הרמב"ם - הרי ששיטת הראב"ע היתה מעשירה את ידיעתנו ותורמת לנו עוד פרק
 בתכונה של אחד מהענקים בין האסטרונומים היהודיים בימי הביניים.

